

Fanger og betjenter, makt og motstand

Forelesning 7

23.10.2013

Fengsler, fanger, samfunn

Semesterets fokusskifter

- Hva er et fengsel?
- Fengslene og fangene i tall
- Hvorfor straff? Straffeteori og straffens begrunnelser
- Kort norsk fengsels- og kriminalomsorgshistorie
- Fengselets lidelsesproduksjon og fangenes tapsliste
- Fanger og betjenter, makt og motstand
- Hverdagslivet i fengsel x 2

Dagens plan

- Om makt og motstand
- Makt- og motstand skal brukes på et utvidet eksempel: mat og måltider i fengsel.
- Motstand skal også knyttes til mannlighet.
- Også en øvelse i *bruk* av pensum.
 - Crewe: om motstandsbegrepet + eksempler
 - Basberg: om betjentrollen + betjentenes makt
 - Cohen og Taylor: om tilpasning til fengselet + behovet for motstand
 - Carlen og Worrall: om disiplinmakt
 - Grøvdal: om samhandling betjent+fange

HVA ER MOTSTAND? HVORFOR MOTSTAND?

Pierre-Joseph Proudhon (1851)

“To be GOVERNED is to be kept in sight, inspected, spied upon, directed, law-driven, numbered, enrolled, indoctrinated, preached at, controlled, estimated, valued, censured, commanded, [...]. To be GOVERNED is to be at every operation, at every transaction, noted, registered, enrolled, taxed, stamped, measured, numbered, assessed, licensed, authorized, admonished, forbidden, reformed, corrected, punished. It is, under pretext of public utility, and in the name of the general interest to be placed under contribution, trained, ransomed, exploited, monopolized, extorted, squeezed, mystified, robbed; that at the slightest resistance, the first word of complaint, to be repressed, fined, despised, harassed, tracked, abused, clubbed, disarmed, choked, imprisoned, judged, condemned, shot, deported, sacrificed, sold, betrayed; and to crown all, mocked, ridiculed, outraged, dishonored.”

Michel Foucault

“[T]he most intense point of a life, the point where its energy is concentrated, is where it comes up against power, struggles with it, attempts to use its forces and to avoid its traps.”

Fengselet er en total institusjon (Goffman)

- Ikke skille mellom søvn, fritid og arbeid – alt på ett sted
- Sammen med andre i samme situasjon
- Rutiner er formaliserte og skjemastyrte. Byråkratisk organisering.
- To grupper – de som bor der og de som jobber der. Forholdet mellom gruppene til dels svært strengt styrt. To forskjellige kulturer.
- Ikke skille mellom "hjemmeliv" og "arbeidsliv"
- Standardisering – uniformering

Møtet med institusjonen

- Krenkelsesprosesser i det første møtet med institusjonen
- Rolleberøvelse – fratras normale sosiale sammenhenger – brudd med fortiden
- Tap av navnet, tap av personlige effekter
- Kontinuerlig kontroll, vurdering, undersøkelse, innblanding den første tiden – man må ha tillatelse til alt – få egne avgjørelser
- = aidentifiserende krenkelser, skal bidra til ny identitet etter institusjonens mal

Konsekvenser av krenkelsesprosessene

Institusjonen har altså iboende egenskaper som kan sies å motarbeide institusjonens mål:

- Mister autonomi, er ikke voksen
- Mister mulighet til å uttrykke/skape egen identitet
- Mister kontroll over egne omgivelser
- Stress/lidelse
- Ettersom denne prosessen fortsetter, begynner institusjoner å gi privilegier for dem som retter seg etter instruksjonene

Å bli en fange

Har man lyst på en dusj, må man skrive påmeldingslapp og levere om morgenen. Men det holder ikke. Man må gå og si det også. Hvis man bare sier det, sier de at du ikke får dusje fordi du ikke har skrevet lapp. Hvis du bare skriver lapp, glemmer de hele greia. Begge deler er nødvendig. Kan du tenke deg? Men ofte skjer det ingenting likevel. Så tenker jeg at jeg må ringe på og minne dem på det, men etterpå tenker jeg at jeg ikke må mase på dem. Hvis jeg maser, blir de irriterte. Blir de irriterte, tar det i hvert fall lang tid. Da kommer det til å ta lang tid i morgen også. Men hvis jeg ikke ringer, får jeg ikke dusjet. Skjønner du? Jeg har trent, så jeg må dusje. Hva skal jeg gjøre? Alt dette for en dusj, mann! Man blir veldig sliten i hodet av sånt.

Å bli en fange – stikkord

- Passiv
- Kriminell, uetisk, farlig
- En av fangene - generaliserende
- Hjelpetrengende, stakkarslig
- Lite selvstendig, avhengig
- Svak, uten styring
- Uten kompetanse, uten autonomi
- Fattig
- Ikke inkludert
- Kulturell kjønnssensitiv linse: Umandig
- = En gruppe av gode grunner plassert utenfor et "oss" bestående av vanlige, lovlydige, nordmenn

Å bli en fange

- Å settes i fengsel endrer hvordan omgivelsene ser deg. Valget står enkelt sagt mellom å være farlig kriminell eller stakkarslig offer:
- Farlig: Du er farlig, ond, umoralsk, gæærn, syk, tvilsom og/eller en stadig belastning for omgivelsene, osv. ”Sperr dem inne og kast nøkkelen!” - å fengsles betyr å plasseres i kategorien *slike som ikke kan få gå ute blant folk*.
- Stakkarslig: Du mangler arbeidserfaring og bolig, er fysisk og psykisk syk, har sosiale problemer, vanskelige familieforhold, mangelfull utdanning, kognitive feil og mangler, osv. ”Det er ikke rart at det gikk som det gikk” – å fengsles betyr å plasseres i kategorien *slike som var nødt til å havne bak murene*.
- = samlet et press fangene har behov for å kontre.

Former for motstand

Å benekte det gitte, å utforske mulighetene, å mestre situasjonen (Thompson). Motstandsformene er like mangfoldige som maktformene!

Den dagen jeg legger meg flat er den dagen pulsåra mi ikke slår mer. Da er jeg død. Ellers så kommer jeg alltid til å stå på til siste sekund, uansett hvor jeg er, det er bare sånn jeg er.

Selv om vi er i fengsel, betyr ikke det at vi ikke kan ha det litt ordentlig. Det er viktig å være kreativ, å bruke de ressursene du har. Da blir det bra. Vi har dårlige forhold, vi må improvisere, vi må være kreative. Da blir det bra likevel.

Det er OK å vite at hvis du må ut, så kommer du deg ut. Det gjør du. Jeg vil jo ikke ødelegge for meg selv, men hvis jeg måtte, så er det jo bare å gripe tak i en av disse små søte ekstrabetjentene, så var jeg ute på fem minutter.

Crewe: Om motstandformer

- Sykes: den tilsynelatende totalitære institusjonen er mer et resultat av forhandlinger enn man skulle tro. To grupper i spenning.
- Mathiesen: censoriousness – systemets sensor. En kritikk på systemets premisser?
- Scott: kan være på systemets premisser på overflaten, men mer uformelt og privat motstand samtidig.
- Trivielle småting kan være motstandshandlinger. Handlingenes status *som motstand* kan være noe som bare kommer frem i det skjulte skriptet, bak scenen. Det er mellom åpent opprør og absolutt enighet og lydighet man finner fengselets vanligste status.

Crewe: Ulike tilpasningsstiler

- *Committed compliance*: skylder på seg selv, Jeg gjorde gale ting, jeg fortjener å være her. Vil benytte mulighetene og endre seg selv.
- *Fatalistic eller instrumental compliance*: man må har ikke noe egentlig valg, den som slår seg vrang, får lide for det selv. Kan skape selvforakt for å delta i egen kontroll.
- *Detached compliance*: i praksis føye seg, uten egentlig å være opptatt av det. Rutinene er der, og man følger dem, uten at de tror at det har endret noe ifht verden utenfor.
- *Strategic compliance eller manipulation*: vise at man adlyde, og så gjøre som man vil når ingen ser på. Rituell angring, strategisk deltakelse.

Cohen og Taylor: Ulike psykologiske overlevelsesstiler

- Tre "stilarter" for tilpasning til fengselshverdagen:
- *Doing time*: de som viderefører relasjoner med verden utenfor, og er opptatt av at fengselet bare er en pause fra det.
- *Jailing*: fokuserer på livet bak murene, plasserer seg selv best mulig i forhold til det.
- *Gleaning*: de som søker å endre tilværelsen sin til det bedre.
- Man må innføre et personlig og biografisk forklaringsnivå her, det er ikke nok å snakke om fangekultur.

Motstandsformer (Lauesen)

”Oss” mot ”dem” – en egen solidaritet, et skjebnefellesskap i møte med fengselets maktteknikker

Former for motmakt:

- Unngå overvåkingsblikket
- Streiker, aksjoner, organisert lydighetsnekt
- Hæerverk/”celleknusing”
- Flukt/svikt
- Formelle klager
- Henvendelse til offentligheten

Sekundære tilpasningsformer (Goffman)

- På siden av privilegiesystemet – en uformell økonomi av ”triksing” – atferd som ikke direkte utfordrer personalet, men som gir adgang til forbudte goder eller tillatte goder ved forbudte midler
- Gir følelsen av å igjen (i noen grad) være herre over egen skjebne
- På denne måten arbeider enkeltpersonen for å få kontroll over selvbildet sitt tilbake

Motstand: betjentene bestemmer ikke likevel

Det er sant, Thomas, de jobber for meg. Jeg ringer på og ber om noe, de kommer med det. De kommer med mat når jeg er sulten. Walla, til og med hvis jeg sitter på do, og ringer på, så kommer de med dopapir til meg, inn på cella her mens jeg sitter på do. Det er utrolig, de er tjenerne mine, de gjør som jeg vil.

Hallo, se på dem, det er bare små jenter på seksti kilo, jo. Hva kan de gjøre? Ingenting. Vi kan bare ta dem i ryggen og bære dem hvor vi vil. Men jeg vil jo ikke ødelegge for meg selv. Jeg må tenke på guttene mine, på å få komme ut til dem. Men, ikke sant, politiet, de frakter oss hit med helikopter og fire-fem biler og jeg vet da faen. De gjør alt som om vi er kjempefarlige. Også slippes vi inn her på avdelingen, femti stykker, hvor tre små jenter skal passe på oss. Tre blonde små jenter. De har jo ikke sjangs, det er vi som egentlig bestemmer her, he he he.

Motstand: systemet som jukser

Vi har ikke noen rettsstat i Norge lenger. De bruker alle typer midler mot oss, og de slipper unna med det. Alt er lov mot oss kriminelle, ikke sant.

Det er som et sjakkspill mellom meg og politiet, sånn ser jeg på det. Problemet er at det er som et sjakkspill der politiet har nitti prosent vannersjans, og jeg har ti prosent. De har fått alle brikkene, men jeg sitter der med en eneste bonde. Fy faen, når jeg sitter her i fengsel, har fått seksten år, så skulle jeg jo ønske at det var for noe jeg faktisk har gjort.

Motstand og overlegenhet

Jeg er så sinnsykt glad i glasscola, da. Jeg ringte etterforskeren min og sa at jeg ikke orket mer, jeg var sliten og deprimert av fengselet, jeg var klar til å si alt. Han ble jo helt gira, he he. Det var bare én betingelse, sa jeg, kom til fengselet med glasscola og hamburger, så skal jeg si alt. Det tok jo ikke tjue minutter engang, så fikk jeg beskjed om å gå ned fordi politiet ville snakke med meg. Jeg ned, og plutselig hadde jeg to glasscolaer og fullt hamburgermåltid, skikkelig Mac'ern-mat. Jeg spiste og koste meg. Han ble mer og mer gira, var så klar for å høre alt jeg skulle si. Jeg lente meg tilbake og sa "...nei... jeg tror ikke det blir noe avhør i dag likevel, jeg..." Han klikka helt, ble helt tulling, du skulle sett han, ha ha ha. ... He he, du må kødde litt med dem, vet du. De er så gira på at du skal snakke, at det er så lett.

Motstandens konsekvenser

- Aktiv
- Profesjonell, etisk bevisst, ikke *generelt* farlig
- En av fangene, men også et unikt individ
- Selvstendig, uavhengig, klarer seg
- Sterk, har selvkontroll
- Har kompetanse, evner, autonomi
- Velstående, ressurssterk
- Inkludert der det er viktig/omgjør normativt utgangspunkt for ekskludering
- Kulturell kjønns sensitiv linse: En skikkelig mann

Goodfellas - fengselsmåltidsscenen

Oppsummering: Goodfellas- matlaging

- **Autonomi:** å ikke spise det fengselet tilbyr, å klare seg selv, å få til god mat under vanskelige forhold.
- **Motstand, motmakt:** vin og barberblad i fengsel?
- **Kulturell tilhørighet:** Et italiensk måltid: flere retter, pasta, vin...
- **Kunnskap og evner:** spisskompetanse og teknikk
- **Reproduksjon av hierarki:** noen er flinkere enn andre, noen bestemmer
- **Felleskap:** vi'et som ikke har det som de andre fangene

Mat og måltider i fengsel

- Det finnes en en offisiell mat som er del av betjentenes kontroll over og administrasjon av anstalten
- Men det finnes også alternativ motstandsmatlaging med bestemte effekter:
 - Motstand mot institusjonens kontroll
 - Motstand mot umannliggjøring
 - Motstand mot det norske

UNIVERSITETET
I OSLO

DEN OFFISIELLE MAKTMATEN

På vann og brød

- Kriminalloven av 1842: vann og brød skulle fungere som et selvstendig straffelement.
- Maten inngikk altså som del av den fagmessige driften av anstalten forøvrig, og var herunder et sentralt virkemiddel i den effektive kontrollen av fangene, da både som straff, og som belønning.

Maten i dag – forskrift

- I *Forskrift til lov om straffegjennomføring* er regler for fangenes kosthold svært kort beskrevet, med ett forbud og én rettighet:
- Bruk og oppbevaring av kosttilskudd er ikke tillatt, utenom når dette forordnes av lege.
- Fangene skal ha mulighet til å handle matvarer og toalettartikler minst én gang per uke.
- Ellers henvises til ”de til enhver tid gjeldende bestemmelser”.

Maten i dag – retningslinjer

- Enhver innsatt i norske fengsler skal kunne spise seg mett på alminnelig, god og ernæringsmessig riktig mat.
- Hverdagskosten defineres som "alminnelig kost som tilsvarer den kosten befolkningen spiser til daglig". Dette konkretiseres lite:
- Middagen skal bestå av hovedrett samt forrett eller dessert
- Hovedretten skal av ernæringsmessige grunner være fisk minst to ganger per uke

Retningslinjene, forts.

- Det skal være tilgang på flere typer brød og kornblandinger i forbindelse med brødmåltidene (som er frokost, lunsj og kveldsmat)
- Innsatte skal i størst mulig grad kunne velge pålegg selv (der dette ikke er mulig, er det kjøkkensjefens ansvar at fangene spiser variert).
- I tillegg til *hverdagskosten* er det mulig å få *spesialkost* av helsemessige grunner, og *alternativ kost* av overbevisningsgrunner. Disse skal i så fall være identiske i forhold til næringsinnhold, porsjonsstørrelse og variasjon.

I praksis i Oslo fengsel

- Maten tilberedes på Ullevaal sykehus og fraktes ned i matcontainere.
- Ganggutten mottar maten og deler ut til hver enkelt celle.
- Brødmat og pålegg utleveres hver formiddag. Fangene har ikke mulighet til å påvirke pålegget.
- Alle har mulighet til å handle mat i butikken hver uke. Varene bæres til cellene av betjentene.

Elementer av den norske institusjonsmiddag

- Kjøtt eller fisk (blandingsprodukt)
- Poteter (seige)
- Grønnsaker (overkokte)
- Saus (masseprodusert)

I fengselet er alle like

- Når fangene ikke har noen form for innvirkning på hva de serveres eller hvilket pålegg de får utdelt, er det forutsigbare resultatet at det kastes store mengder mat.
- Fengselsledelsen er klar over dette problemet, men kan ikke se at det er mulig å gjøre noe med det: *Vi må jo sørge for at alle får et minimum, likt. Alle skal ha det de har rett på.*

Handlevarene: mulighet til individualisering

- Den som vil påvirke kosten har mulighet til å handle egen mat i fengselets butikk én dag i uken.
- Dette skjer ved at fangene leverer en oversikt over hva de ønsker til betjentene hver søndag.
- Butikken har lagt ut lister over alle varer på hver celle, vareutvalget kan minne om en liten norsk dagligvarebutikk.
- I løpet av mandagen kommer varene til avdelingen i hvite plastposer.

Handlingen, forts.

- Betjentene kontrollerer posene og påser at innholdet stemmer med bestillingen, før de leverer posene på cellen.
- Varetektsfanger har i utgangspunktet tilgang på egne penger mens de er i varetekt.
- Av praktiske grunner er det likevel satt et tak på forbruket på kroner 850,- per uke.
- I tillegg til matvarer og toalettartikler, skal dette dekke telekort til bruk på fengselets telefon og sigaretter.
- Varer som ikke er tilgjengelig gjennom butikken er øl, sukker, gjær, etterbarberingsvann.

Den fæle maten

Denne offisielle maten er kolossalt upopulær blant fangene. Når fangene forteller hva de skulle ha endret hvis de kunne, eller hva de gleder seg til ved å flytte eller løslates, kommer maten fort:

Endelig, Thomas! Endelig skal jeg til Ullersmo! Jeg gleder meg så mye. Fy faen så fint det skal bli! Jeg har mange kompiser som jeg vet soner der. De har fortalt masse om Ullersmo. Jeg gleder meg så til å treffe dem igjen. Uansett hvilken avdeling jeg kommer på, har jeg gamle venner der oppe. I kveld blir det biff. Jeg har savnet å kunne lage min egen mat, ass. Fy faen, så godt det skal bli med en blodig biff!

Hvordan forstå?

- Maten er forferdelig
- Fangene er kresne og vanskelige
- Andre måter forstå?

Fengselet - hierarkisk system

- Over- og underordning
- Én gruppe som i utgangspunktet bestemmer (nesten) alt over den andre
 - Hva de spiser, når
 - Hvem de får snakke med, når
 - Når de må stå opp
 - Når de må gå til rommet sitt
 - Når de får komme ”ut og leke”
 - Osv.
- = likheter med foreldre/barn-relasjon
- = avmaskuliniserende for fangene - de blir gutter, ikke menn

Maten og den kontrollerte kroppen

- Maten blir en daglig, kroppslig påminnelse på den situasjonen fangene er i, den blir en metafor for den detaljerte administrasjonen av fangens kropp.
- Maten er med på å frata fangenes ervervete status som voksen mann som selv kan bestemme hva han vil og ikke vil spise. Fangen blir gjort til ”barn” = infantilisering.
- Maten er med på å frata fangene status som unikt og autonomt individ – den posisjonerer dem som ”en av fangene” som får den samme maten som alle fangene får.

Å bli en fange – stikkord

- **Passiv**
- Kriminell, uetisk, farlig
- **En av fangene - generaliserende**
- **Hjelpetrengende, stakkarslig**
- **Lite selvstendig, avhengig**
- Svak, uten styring
- Uten kompetanse, uten autonomi
- **Fattig**
- **Ikke inkludert**
- **Kulturell kjønnssensitiv linse: Umandig**
- = En gruppe av gode grunner plassert utenfor et "oss"
bestående av vanlige, lovlydige, nordmenn

Sammenfatting så langt:

- Maten fangene serveres kan forstås som dagligdags kroppslig påminnelse om "the pains of imprisonment"/"fangenes tapsliste".
- Men: maten kan dermed også bli en arena for vellykket motstand.

MATLAGING OG MOTSTAND MOT INSTITUSJONEN

Mat i fengsel – fangenes alternative matlaging

- (1) Lovlig alternativ mat: tilpasning og modifisering av den offisielle maten, eks. til egen matkultur.
- (2) Matlaging i gråsonen: regelbrudd med lav risiko.
- (3) Ulovlig alternativ mat: brikolørmannlighet og høyrisikoaktiviteter.

Fengselskaffe og ordentlig kaffe

Tarik har et system der han fyller filterkaffe i et tomt rødbetglass, heller over varmt vann og lar trekke i fem-seks minutter. Deretter siler han kaffen over i en kopp med en tesil han har fått hjelp av fritidsavdelingen til å skaffe. Når lukten av ordentlig kaffe, i motsetning til den frysetørrete varianten fengselet tilbyr, brer seg i rommet, smiler han bredt og nikker:

”Selv om vi er i fengsel, betyr ikke det at vi ikke kan ha det litt ordentlig. Det er viktig å være kreativ, å bruke de ressursene du har. Da blir det bra. Vi har dårlige forhold, vi må improvisere, vi må være kreative. Da blir det bra likevel.”

Ordentlig kaffe er noe annet enn fengselskaffe. Og den som lager ordentlig kaffe, er den som ikke lar fengselet alene få bestemme over livet sitt.

Ulovlige speilegg og omeletter

For å hjelpe forskningen, som han sier, vil han gjerne vise meg hvordan "ovnen" han har laget fungerer. Han skal lage speilegg til oss, hvis jeg blir i cellen hans i lunsjen.

Underveis står celledøra på gløtt. Jeg er nervøs, redd for at en av betjentene skal stikke hodet inn og se om alt er OK med meg. Det er en litt ekkel epleslangfølelse, jeg kjenner den i magen, og på de klamme hendene mine. Verten min tar det på sin side med stoisk ro. Han er helt trygg på at de ikke kommer til å sjekke hans celle, og hvis de gjør det, kommer de ikke til å merke at noe er galt. Han forteller om den gangen tok med en cellelaget omelett over til en annen celle for å spise den der. På veien hadde han gått forbi en betjent og benyttet anledningen til å "friste" ham. Betjenten hadde slikket seg om munnen av det fristende synet. Men han hadde ikke koblet at omeletten var umulig uten bryte fengselets regler.

Ulovlige speilegg og omeletter, fortsettelse

- *De stakkars vaktene skjønner jo ingenting. Hva slags oppvekst har de hatt? De vet jo ingenting om matlaging?*

Vi ler begge av fortellingen om de lettlurte betjentene.

Eggene er ferdige, kokken serverer meg speilegg på brødslike, med lett dryss av salt og pepper. Etterpå ligger matlukta tung i cellen. Men kokken er ikke redd for nysgjerrige neser. Jeg tenker at dette må jo vekke mistanke? Men han roer meg ned.

- *Bare slapp av. Hvis de kommer kan du bare si at du hadde med hjemmefra. Det går så bra så.*

Den alternative matlagingens resultat

- Å klare å lage vellykket alternativ mat i vanskelige omgivelser, ofte på tross av fengselets eksplisitte forbud
- = et subjekt som motstår, snarere enn et objekt for fengselets disiplin
- = en smart, kompetent, handlende, risikovillig, kreativ, autonom mannlighet.